

T. SZABÓ LEVENTE

A KIS FOLYÓIRAT MINT AZ IRODALMI MODERNIZMUS LEHETSÉGES HATÁRA

Az Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok és a globális modernizmus kezdetei

■ 1878-ban az első nemzetközi összehasonlító irodalomtudományi lap, a kolozsvári *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok* (Acta Comparationis Litterarum Universarum) szerkesztősége egy olyan kiadványt jelentetett meg, amely ritkaságában, exkluzivitásában az avantgárd és modernizmus különleges kiadványaival vetekedett, s ugyanebben hasonlított is a lapra magára. A folyóirat egyik alapítója és szerkesztője, Hugo von Meltzl által jegyzett, *II. Oszkár király szkáld költeményei. Adalék az összehasonlító lírához* című kis elegáns füzet alig tizenhárom példányban jelent meg.¹

Nem feltétlenül anyagi, hanem legalább ugyanennyire elvi okai voltak ennek: egy sajátos tudományos szemlélet, az irodalomtudomány úttörő új filozófiája s ehhez kapcsolódóan sokakat meglepő publikációs mechanizmusok, új formátumok és ezzel összefüggően az irodalomról és általánosságban a tudományról való beszéd sajátos nyelve és logikája. Meltzl kis kiadványa a világ első komparatiztikai lapjának volt a melléklete és különnyomata, négy évfolyamba rendezett, könyvtárakban alig fellelhető sorozata készült el belőle, s a lap fontosabbnak, elvi jelentőségűnek vélt cikkeinek újrakiadását tartalmazta a laptól eltérő formátumban. A kis formátumú, színes borítós, különleges betűtípussal szedett, Meltzl és Brassai által *Fontesnek* elnevezett füzetszerű sorozatban helyet kapott tanulmány mellett még a korai komparatiztikának olyan érdekfeszítő példái olvashatók, mint az összehasonlító irodalomtudomány kevésbé számontartott, mostanság több tudományágban is fölfedezett fontos női személyiségének, Dora d'Istriának egyik tanulmánya vagy Meltzlnak az első nemzetközi irodalmi kongresszusról írott megsemmisítő esszéje. De ugyanebben a sorozatban látott napvilágot az úttörő olasz néprajzos, Giuseppe Pitré egyik tanulmánya vagy a neves dán irodalomtörténész és folklorista, Scend Grundtvig egyik, az *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok* Litterarum számára fontosnak bizonyult balladagyűjtése. A komparatiztika első nemzetközi lapját kísérő – de a szakirodalomban máig ritkán felemlített – különleges kis kiadványsorozat a folyóirat logikáját szorosan követte: tudatosan ment szembe a kereskedelmi logikával és a tömegsajtó elveivel. A tömegsajtó új korszakában, amikor a nagy példányszámok, az egyre több olvasó, a minél nagyobb újságírói stáb, a gyors, pontos megjelenés, a friss hírek és vélemények minél gyorsabb eljuttatása vált a sajtó alapvető céljává, az első nemzetközi komparatiztikai folyóirat és azt kiegészítő, szintén a folyóirathoz sorolandó különnyomata a lassú megjelenést és a lelassított olvasást, a kis példányszámot, exkluzív megértést ajánlotta. Nem a tömegek, hanem a kevesek és kiválasztottak folyóirata kívánt lenni, és az új tudományágat, az összehasonlító irodalomtudományt is ehhez hasonlóan fogta fel. Az irodalmi konzumerizmus új korszakában az a bátorság lett az újdonságértéke és innovativitása, hogy „kicsi”, nem azonnal érthető és befogadható,

összetett, a műveltségre, előzetes nyelvi jártasságra támaszkodó. Az 1870-es évek végén és az 1880-as évek elején ez a formátum, folyóiratszerkesztési logika és tudomány szemlélet még távolról sem volt annyira magától értetődő, mint a későbbiekben, amikor a 20. század elejétől kezdődően nagyban meghatározta majd például az avantgárd irodalmi és kulturális erejét, forradalmi potenciálját. Akkor tehát, amikor az 1877 és 1888 között működő *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok* alapító szerkesztői és állandó munkatársai ehhez a különleges szerkesztői és tudomány szemléleti ideálhoz vonzódtak, a korai modernizmus egyik legradikálisabb irodalmi és szakmai közösségét hozták létre.²

Az első nemzetközi összehasonlító irodalomtudományi folyóirat radikalizmusa pontosan megragadható, ha felismerjük, hogy meglepően korai változata a globális modernizmusok hajtóerejeként számontartott ún. kis folyóiratoknak.³ A francia sajtó- és irodalomtörténetben a századforduló neves kritikusanak és szerkesztőjének, Remy de Gourmont-nak a híres bibliográfiai esszéje, a *Les Petites revues. Essai de bibliographie*⁴ óta honosodott meg a *petite revue* irodalomtörténeti súlya. Az angoloknál részben Ezra Pound híres 1930-as esszéje fogalmazta meg a *kis folyóirat* (Pound esszéjének címében még *small magazine*) alapvető szerepét a modernizmusban. Miközben Gourmont a 19. század végén közel 130 *petite revue*-t azonosított be, Pound időben későbbre teszi a jelenség kezdetét, és a saját munkásságával kortárs jelenségként beszélt a kis folyóiratról. Viszont mindketten – és a nyomukban számos értelmező – azt látta e lapok közös vonásának, hogy szembenemnek a piaci logikára járó tömegsajttal. Legtöbbször alapítóik és szerkesztőik tartják fenn őket, eleve nem törekednek anyagi nyereségre, igen alacsony példányszámban jelennek meg, a piaci szabványoktól eltérő (általában nekő szerinti *kis*) formátumúak, könnyebben teret adnak kevésbé ismert szerzőknek, s az sem ritka, hogy egyszemélyes vagy szűkebb kísérletező közösség fórumává váljanak. Hozzátehetjük, hogy ebben a szemléletben megjelenésük szembemegy a modernség fősodrának és a tömegsajttal a gyorsaságkultuszával és az e mögött álló piaci logikával: egyfajta korai kapitalizmuskritikus lassúságkultusz (*slow movement / slow culture*) részeként nagyobb, szabálytalan, néha kiszámíthatatlan időközökben jelennek meg, felrúgják a határidő modern irodalmi fétisét, s nem a megjelenés határidejéhez alakítják hozzá a lapot, hanem a lap megjelenése és formátuma alakul hozzá a műalkotás logikájához. A nyomdászai gyakran nem tudnak mit kezdeni a kiadói gyakorlatukkal, a megjelenésüknek a piaci alapú sajtó periodicitását meghazudtoló megoldásaikkal, a különleges nyomdai kérésekkel. Például azazal, hogy teljességgel egyéni a formátumuk, elrugaszkozik az irodalmi kiadványok klasszikus nyomdai formátumaitól, vagy újraalkotja az irodalmi szöveg és illusztráció viszonyát. Nagyon gyakran ezek a kiadványok épp azért indulnak így, mert szerzőik és szerkesztőik eleve kiszorulnak az irodalmi piacról. A klasszikus – az irodalmi piacosodás logikáját követő – irodalmi sajtótörténeti nagyelbeszélések számára ezek a folyóiratok értelemszerűen a peremen helyezkedtek el, hiszen kisebb körökben terjedtek, kérészetűek és rendszertelen megjelenésűek voltak, eleve kevesebb szerzőt és olvasót vonzottak, s látszólag kevésbé voltak befolyásosak, mint a tőkeerős, gyakran irodalmi trösztök részeként terjesztett irodalmi lapkultúra darabjai. De mivel eleve szabadok voltak az irodalmi lapkultúra konvencióitól, az irodalmi innováció számos fordulópontja köthető hozzájuk a szimbolizmus történetétől az avantgárd újításokig vagy épp a komparatiztika intézményi fordulatáig. A *New Freewoman*tól, az egyik leghíresebb korai feminista laptól a *Le Chat Noir*ig, a *Blast*tól a *Le Symboliste*-ig vagy a magyar és globális avantgárd olyan fontos lapjaiig, mint a Kassák Lajos *A Tett* vagy *Ma* című folyóiratai, gyakran rálátást engednek az irodalmi modernizmusok kapitalizmuskritikájára, kísérletező szellemiségére, izgalmas kis alkotóközösségeire.

Ha felismerjük a kis folyóirat elveinek a meglepően korai működését az *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok* esetében, akkor végre már nem csupán valami szokatlan, meglepő, meghökkentő és excentrikus kelet-európai folyóiratként tekinthetünk rá, hanem integrálhatjuk a globális modernizmusok történetébe. De milyen árulkodó jelek mutatnak még arra, hogy a Kolozsváron működtetett, majd egy ideig a neves londoni Trübner Kiadó által is kiadott, meghökkentően soknyelvű folyóirat ízig-vérig kis folyóirat volt?

Mindenekelőtt épp a folyóirat nyílt antikapitalizmusa, a tömegsajtó és a tömegmédiák logikájának lenézése és az ebből fakadó sajátos szerkesztői gyakorlat érzékeltetheti ezt. A folyóiratban van hosszabb és nyílt kirohanás is az irodalmi kapitalizmus térhódítása ellen (ilyen például az 1878-as párizsi nemzetközi irodalmi kongresszust bíráló, a *Fontes* sorozatban is közölt esszé Meltzl tollából⁵⁾), de általában maga a szerkesztői gyakorlat és a rendszeres apró megjegyzések mutatják a tömegsajtótól való távolságtartást. Az összehasonlító nyelvészet professzora, a fordítástudomány korai úttörője, a polihisztor Brassai Sámuel és a germanisztika, francia és olasz nyelv professzora, Hugo von Meltzl egyaránt egyetértettek abban, hogy nem kiadó révén próbálnak előfizetéseket szerezni, hanem olyan tudósokat, érdeklődőket, irodalmárokat szólítanak meg, akik hasonlóan többnyelvűek, hasonló nézeteket képviselnek a fordítás és az irodalom transznacionális áramlásának természetéről. A folyóiratot így eleve nem tervezték nyereségesnek, a kevesek és értők elit lapja kívánt lenni, és a diszciplínát, amelyben tevékenykedtek a lap több programszövegében is rendszeresen „a jövő tudományaként”, egyfajta irodalmi, kulturális és társadalmi utópiaként határozták meg. Ez nem csupán magától értetődő döntés, hanem kudarcok és folyamatos reflexió árán megtalált szerep. Az általában 50–150 példányban megjelenő folyóirat ugyanis eredetileg még számít főként hazai, magyarországi és erdélyi előfizetőkre. De miután működésének első két évében idegenkedéssel és félreértéssel találja szembe magát magyar környezetben, eközben egy sor pozitív visszajelzést és száz állandó nemzetközi munkatársat gyűjt maga köré, 1879-ben főcímet vált (ekkor veszi fel azt az *Acta Comparationis Litterarum Universarum* főcímet, amely alatt a nemzetközi szakirodalomban szokás emlegetni), globálisabb profilúvá válik, és még inkább elhatárolódik az előfizetési rendszertől, a kapitalista logikájú folyóiratkiadástól. Az alapítók számára az irodalmi és tudományos függetlenség jelévé is válik, hogy nem kell kiszolgáltatniuk az előfizetők vélt vagy valós igényeit vagy egy profitelvű kiadó elvárásait, nem kell divatokhoz igazodniuk. A folyóiratot az alapítók tartják fenn anyagilag. Amikor 1884-ben Brassai nyugdíjba megy 84 évesen az egyetemről, az anyagiakat egy olyan beszédes kéziratban fennmaradt kimutatásban rendezik, amelyből kiderül, hogy rendkívüli személyes támogatással és ráfordítással volt fenntartható a lap a korábbi években. Ezért is dönt úgy Meltzl, hogy az orientalista kutatások neves londoni kiadójával, a Trübner céggel köt szerződést, amely közel másfél éven keresztül biztosítja a kiadást. Mindez azonban csak formalitás, hiszen az anyagiakat továbbra is ő maga állja, a példányszámot nem hajlandó növelni, kizárólag csak néhány Trübner-kiadványhoz kapcsolódó „irodalmias” reklámot fogad el ideig-óráig a lapban, s végül újra a független kiadás útját választja.

De a példányszámokhoz és nem kereskedelmi alapú kiadási stratégiájához hasonló a lapnak és mellékletének a különleges formátuma. A korszak szemle (revue/review) típusú folyóirataihoz némileg közel álló, de azoktól el is térő, a későbbi klasszikus modernizmus és avantgárd kísérletező folyóirataira emlékeztet a formátuma, soknyelvű, néha változó sorrendben szereplő címmel, különleges, esztétizáló betűtípussal, és hol oldalakra, hol hasábokra tördelt oldalbeosztással, a kései időszakban igen sok, a komparatiztika antropológiai kötődéseit szemléltetni kívánó, legtöbbször kézzel rajzolt illusztrációval. Mindez a tudatosan felvállalt „kézműves” logika a tömegtermelés és konzumerizmus kulturális mintázatai-

val szemben. Nem véletlen, hogy a lap nyomdászai rendszeresen panaszkodnak a lapra, a lap szerkesztői pedig a nyomdászokra; a lapban használt sok nyelv, a tudatosan vállalt kísérletező formátum nagy terhet rakott a nyomda vállaira, s az egyre szabványosítottabb és gyorsaságra, hatékonyságra törekvő nyomdai eljárások felől nézve bosszantóan lassú, igényes, állandó értelmezést igénylő volt. Ez a fajta tudatosan vállalt lassúság, elidőzés, szemlélődés, szabálytalan időkezelés visszaköszönt a lap megjelenésének menedzselésében. Noha általában tartotta a kétheti megjelenés ritmusát, de néha, egy-egy nehezebben szerkeszthető lapszámnál, különleges, általuk sem ismert nyelvű cikkeket tartalmazó anyagnál a szerkesztők szabadon mozdították el a megjelenés időpontját, vagy néha az egyetemi szabadidő logikájához igazodtak. A lap utolsó négy évében pedig már szinte csak összevont és ritkásabban megjelenő lapszámokat találunk.

Mindez nem a profizmus hiánya volt, hanem a tömegsajtó és a kapitalista logikájú sajtótermelés elleni lázadás, a lassú, elidőző, nem bejáratott szabályok („újságírói receptek”) szerint történő lapszerkesztés, írás és tudományszemlélet számukra egyszerre sajtós, de ugyanakkor esztétikai és politikai kategória lett. Ráadásul Meltzl és Brassai tanítványai is használták ezeket az *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok* által bejáratott megoldásokat és formátumokat. Például Farnos Dezső, aki a Petőfi Sándorral kapcsolatos nemzetközi híreket gyűjtötte és szerkesztette a folyóirat utolsó időszakában, a lap megszűnése után (!) két évvel, 1889-ben a Fontes sorozatban jelentette meg Petőfivel kapcsolatos filológiai értekezését, s itt jelentette be az egykori komparatiztikai lap rovatának önállósulását *Petőfiana* címen.⁶ Az új lap – a szintén Meltzlhöz közel álló kollégák és tanítványok által szerkesztett, nem sokkal korábban indult Petőfi Múzeumot követően – a második modern magyar kritikai filológiai lapként indult, és a modern globális kritikai kiadások szemléletének érvényesítését szorgalmazta, úttörő jellege épp lapelődjének, a Farnos mentora által szerkesztett Meltzl-féle komparatiztikai lapnak a jellegéből és gyakorlatából származtatható.

Az *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok* tehát nem csupán felületesen és esetlegesen, egyes jellemzők erejéig, hanem strukturálisan, mélyrehatóan is mutatja a kis folyóirat jegyeit. A kis folyóirat itt egyenesen a tudomány- és irodalomszemlélet lényegéből és felforgató erejéből következik, illetve az utóbbiak a folyóirat jegyeinek a folyományai is. Milyen tehát az a tudomány- és irodalomszemlélet, amely egy ilyen korai radikális kis folyóirat kereteiből következik?

Kis folyóirat, radikális irodalom- és tudományszemlélet

■ 1879 márciusában Hugo von Meltzl *Das Phonogramm in seiner Bedeutung für die vergleichende Literaturkunde und Sprachforschung* címmel jelentetett meg érdekesítő és különleges esszét a folyóiratban.⁷ A nem sokkal korábban feltalált és a párizsi világiállításon bemutatott fonográfot máris lelkesen az összehasonlító irodalomtudomány szolgálatába kívánta állítani. „Képes megragadni a szellem embeérének lényegét, a gondolatok hallható kifejezését, a rögzítés, felidőzés és azonnali kommunikáció legjobb lehetősége időben és térben” – lelkesedett Meltzl. Majd így folytatta: „Most az egyén hangszíne, hangjának vonzereje, ami a személyiség valódi varázserejének egy részét adja, örökre megmarad a földön.”⁸ S noha a későbbiekben, épp Goethére utalva visszavesz ebből az optimizmusból és elismeri, hogy a megőrzés egyetlen új technikai vívmánya sem helyettesítheti a hús-vér embert, töretlenül lázba hozza Edison találmánya. De a lelkesedése nem öncélú, nem önmagában az újdonság hozza lázba, hanem az, hogy az új találmány az írott kultúra híján levő közösségek szóbeli kultúráját képes lesz megőrkíteni a világirodalom, az összehasonlító irodalomtudomány és az összehasonlító nyelvészet számára.

Egy olyan korszakban, amikor az irodalom globális helyzetét és a nemzeti irodalmakat a geopolitika mintájára képzelik el, s ebben a keretben „nagy” és „kis”

nyelvekben és irodalmakban, ezek hierarchiájában gondolkodnak, Meltzl-t a kicsi, az egyenlőtlenségek természete és a láthatatlanná váló irodalmi kultúrák rehabilitációja vagy emancipációja foglalkoztatja. Akárcsak ebben az esszéjében, lapjában is antropológiai szemmel nézi az irodalmat két értelemben is. Egyrészt számára és lapja számára minden, azaz a jelentős írásbeliség nélküli kultúrák és irodalmak is fontosak, s a szóbeliség révén visszanyerhetők, másrészt meg radikális módon egyenlőnek vél minden nyelvet és irodalmat. A kis folyóirat ebben az összefüggésben logikus és a lap világirodalomképével összefüggő megoldás volt; az *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok* ugyanis nem hierarchiaként, hanem hálózatként képzelte el a világirodalmat. Ebben a hálózatban a kevés beszélővel, alkotóval, művel rendelkező irodalom is ugyanolyan fajsúlyúnak minősült, mint a nagy írásbeli hagyományt, kiemelkedő és ismert alkotókat felvonultató.⁹ S nem egy olyan helyzetet látni, amikor Brassai, Meltzl és munkatársaik provokatív módon a „kicsi”, a kevésbé ismert, a kevésbé beszélt felől veszik szemügyre a kánont, ismertet, megbecsülésnek örvendőt. Az egyik legérdekesebb esete ennek, amikor az összehasonlító irodalmi módszer és a világirodalmi mintázat az addig kapcsolatban nem levő, egymástól elszigetelt (gyakran „kicsi”) irodalmi kultúrák érintkezését, kísérletező kedvű egymáshoz kapcsolódását, s ebből fakadó világirodalmi rangú alkotások vagy új, innovatív irodalmi összefüggések létrejöttét jelenti. A folyóiratban ennek egyik szép és még nem vizsgált példája az, ahogyan Meltzl és az izlandi állandó munkatársak, Thorsteinsson Steingrímur és Matthias Jochumsson újabb és újabb összefüggések megértésére készítetik egymást. A folyóirat felkérésre Thorsteinsson Steingrímur például nem csupán Petőfi Sándor-verseket fordít izlandi nyelvre, hanem intenzíven kezd el magyarul tanulni, hogy értse az eredeti szövegeket, ne csupán közvetítő nyelvek révén dolgozzon. A másik oldalon Meltzl annyira intenzíven megtanul (ő)izlandiul, hogy egyetemi előadások keretei között dolgozza fel az őizlandi sagákat, s egészen korán igen összetett asszociatív, több irodalmat érintő összehasonlításokat tesz az izlandi irodalmat használva (például az *Islandisch-Sizilianische Volkstradition in magyarischem Lichte. Ein magyarisches Volkslied auf Sizilien und Island* címet viselő 1880-as kis esszéjében¹⁰). Ez pedig alapjaiban meghatározza azt az úttörő meglátását, hogy a nemzeti irodalmak régi szövegei nem hermetikusan elzárva, hanem egymásra hatva alakultak ki, s a modern politikai és nemzeti határok félrevezetőek lehetnek, amikor a világirodalom mindenkori kölcsönhatásairól és összefüggéseiről gondolkodunk.

Számos értelemben ugyancsak a kis folyóiratokra emlékeztető felforgató erővel bír a munkatársak összetétele. Mindenekelőtt az, hogy a közel 150 állandó (és ebből 120 aktív) globális munkatársi gárda ellenére a lap mégis erőteljesen személyes, a szűk szerkesztőséget Brassai és Meltzl, 1884-től kezdődően pedig kizárólagosan Meltzl jelenti. Mindez hasonlóvá teszi a századforduló és az avantgárd egy személyes vagy kis innovatív irodalmi lapjaihoz és közösségeihez. De más értelemben is érzékelhető az innovatív erőnek a működése. Akkor, amikor a globális irodalomtudományban még alig látni női irodalomtörténészeket és kritikusokat, az *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok* elvben és gyakorlatban is bátran hív meg és közöl női munkatársakat. A folyóirat által bevonzott első női összehasonlító irodalomtudományi szakértők között ott találni a hamburgi születésű, a folyóirat kiadásának időszakában még Londonban élő, majd Firenzébe költöző Helen Zimmernt, Nietzsche egyik korai fordítóját, megbecsült újságíró és fordítót, az olasz–angol kulturális viszonyok jó ismerőjét. De a munkatársak között ott van a philadelphiai Aubertin Woodward Moore, a skandináv irodalmak remek ismerője, Bjørnstjerne Bjørnson és Georg Brandes egyik jelentős fordítója az 1880-as évek első felében. Ugyancsak a munkatársak között van a cigány irodalom egyik első cigány fordítója, a lap szerkesztői által felfedezett Teréz Tini, aki a lap számára számos jelentős lírai szöveget (köztük Goethe-verseket) fordít le Kolozsvár környé-

ki roma dialektusban, illetve ritka cigány folklórszövegek gyűjtésében és rögzítésében segít Meltzlnak és olyan tanítványainak, mint az összehasonlító folklorisztika és ciganológia egyik úttörője, Heinrich vagy Henrik Whislocki. De a folyóirat messze legaktívabb és leginkább megbecsült női szerzője kétségkívül az aromán származású, ekkor már Firenzében élő tudós, Dora d'Istria, a délkelet-európai irodalmak és kultúrák jó ismerője, tisztelője és elismert kutatója, aki számos alkalommal közöl a lapban. Tehát a folyóirat jellege, a kisfolyóirat-típusú attitűd, annak a hangsúlyozása, hogy az irodalomról való gondolkodás demokratikus, láthatóvá tette a női protokomparatistákat: egy olyan csoportot, akik épp azért vonzódtak a laphoz, vagy fogadták el a munkatársi felkérést, mert a folyóirat által felkínált új irodalmi módszertan, az összehasonlító irodalomtudomány újszerű, vonzó és nyitott keret volt számukra.

De ugyancsak a lap mint korai, radikális kis folyóirat által biztosított sajátos mozgásteret mutatja az, ahogyan a munkatársak egy másik csoportja egyszerre politikai és poétikai értelemben is újragondolja a nemzeti nyelveket, s a folyóirat képes megmutatni ennek az újraértésnek az erejét nagyon korán, az irodalmi nemzetépítés fénykorában, annak szinte megkérdőjelezhetetlen időszakában. A folyóirat olasz munkatársi hálózatának egyik fontos csomópontja, egy Szicíliahoz kapcsolódó alkotói, fordítói, irodalomtudós közösség beszédes példája lehet ennek. A poliglott fordító Giuseppe Cassone, Domenico Milelli, Tomasso Cannizzaro és a velük szimpatizáló, a lapban rendszeresen hozzájuk sorolt Spuches de Galati herceg, Giuseppe Bozzo vagy Mario Rapisardi egyaránt a szicíliai lokális nyelvváltozat és irodalmi kultúra felől nézik mind az olasz, mind pedig a globális irodalmi folyamatokat, a regionalitás viszont náluk sem jelent másodrangút, provinciálisat. Noto, Messina, Palermo nem vidéki kisvárosok az ott élő, a lapba bedolgozó alkotók, fordítók, tudósok szemében, elképzelésük szerint ugyanis az ott születő irodalom és irodalmi gondolkodás minősége teszi centrummá őket; ebben a modern nemzetépítéssel gyakran együtt járó központosítást kikezdő szemléletben már megragadható az, ahogyan ebből a típusú ellenállásból fog kinőni számos helyen a modernista mozgalmak megannyi formája.¹¹ A dialektusok emancipálása a nemzetépítés kritikai reflexiója is tehát a folyóiratban, s az ahhoz csatlakozó szicíliai alkotók is vonzódnak a globális regionalizmusnak ehhez a számukra csábos jelentéséhez. Giuseppe Cassone, aki olasz klasszikusokat ír át szicíliai dialektusban, idegen nyelvekről is gyakran fordít ilyen módon. Például az *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok* egyik korai számában megjelent *Il ramoscella tremula..* (Reszket a bokor, mert...)¹² című Petőfi-fordítását Meltzl felkérésére eleve szicíliai dialektusban fordítja. A lap pedig nem csupán azért közli rendkívüli mellékletben a szöveget, mert jónak, találónak érzi a fordítást, és az előhírnöke a későbbiekben tényleg megszülető első olasz Petőfi-összesnek, hanem azért is, mert kis folyóiratként szubverzív poétikai és társadalmi potenciált érzékel ebben a fordítási megoldásban. A nyelvjárás ebben az antropológiai elképzelésben nem rosszabb, gyengébb, hibás vagy esztétikailag elrettentő nyelvváltozat, hanem sajátos többletértéke van minden más nyelvhez, nyelvváltozathoz (köztük a nemzeti nyelvhez) képest is, hiszen adott közösség speciális, másként vissza nem nyerhető, érvényes, értékes, érdekesítő világgépet hordozza.

A minor irodalomnak ez a tapasztalata köszön vissza a folyóiratban akkor is, amikor az *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok* a provanszál irodalmi és kulturális mozgalom élére álló Félibrige-csoporttal, s közülük is kiemelten a későbbi Nobel-díjassal, Frédéric Mistralal veszi fel a kapcsolatot.¹³ Meltzl már a folyóirat indulása előtti években említi Mistralt és a provanszál revivált egyetemi előadásain. Így már korán lelkesen ír róla a lapban, és 1878-ban közöl is tőle: egy *Au miejour* című kiadatlan költeményt, amelyet maga Mistral franciára is lefordít. A szonett metaszöveg, a provanszál nyelv dicsérete, s még a készülő nagy nyelv-

szeti vállalkozására, a nagy provanszál–francia szótárra is felhívja a figyelmet, amelyről Mistral is az elnyomott provanszál igazi emancipációs fordulatát reméli. De ott van egy 1884-es, poétikai és fordítói kísérletnek is tekinthető négykezes 1884-ben, amelyben *Avis sur la prononciation provençale* címmel a Mistral által alapított Félibrige-kör egy másik tagjának, Jean Monné tudósának, fordítónak, kiadónak, Mistral tanítványának az ugyanabban a lapszámban közölt provanszál Petőfi-fordításához fűzött szakmai kommentárt.¹⁴ Így a provanszál a lapban egyszerre kulturális és társadalmi lázadás és emancipatorikus gesztus, illetve radikális poétikai kísérlet, korai modernista nyelvi játék.

Annak a felismerése és kiterjesztése ez, hogy az összehasonlító irodalomtudománynak abban a formában, ahogyan az *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok* elképzelte, kísérletezőnek, reflexívnek, türelmesnek, a részletkérdésekre figyelőnek és nyitottnak kell lennie, egyfajta „lassú tudománynak” a gyorsaság modern korszakában. Noha nem minden kis folyóirat egyformán lázadó és kísérletező, segítségükkel jól kirajzolódik az esztétikai, társadalmi vagy politikai lázadás/kritika egyik lehetősége a magyar és globális sajtós és irodalmi kapitalizmus korai időszakában, hiszen gyakran a művészeti, irodalmi, társadalmi kísérletezés színhelyei, a reformista, progresszív, alternatív, marginalizált ideálok fontos médiumai.

Csak hogy a kis folyóirat történetei mindig is részrehajlóak voltak abban, hogy ezt a formátumot is – hasonlóan a modernista innováció sok más változatához, csoportosulásához, médiumához – jellegzetesen nyugat-európainak vélték és állították be.¹⁵ Így maradt (újra) észrevehetetlen számos olyan folyóirat, amely árnyalhatná az irodalmi és kulturális modernizmusokról alkotott képünket, többek között azt, hogy a modernizmus kezdetei és innovációs pillanatai nem feltétlenül a megszokott nyugat-európai kulturális központokhoz köthetők. Például az *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok* az egyik legkorábbi kis folyóirat a globális irodalmi modernizmusban, s épp elszigeteltsége, egy kisebb magyar egyetemi városhoz, Kolozsvárhoz való kötődése tette ilyenné. Alapítói ugyanis olyan formátumot választottak saját szellemi útkeresésükhöz és (Meltzl esetében) etnikai és kulturális többes identitásukhoz, amelyet egyedinek éreztek, és amelyről úgy gondolták, hogy összetéveszthetetlen, egyedi módon képes megmutatni az általuk összehasonlító irodalomtörténetnek/irodalomtudománynak nevezett új tudományág jellegzetességeit. Az új, létrejövőfélben levő tudományág pedig a maga során összhangban állt a lap profiljával, és alakította a folyóirat arcélét. A folyóirat és az általa képviselt tudományterület egyaránt a bevett korabeli irodalomtudományi gondolkodás újrakeretezése jellemezte, s ez világképileg, formailag, terjesztésben, az olvasókról vallott elképzelésben is visszaköszönet a lapban. A folyóirat a korai komparatistika Brassai, Meltzl és munkatársai által megfogalmazott radikalizmusához hasonlóan az irodalmi és társadalmi divatok ellenében fogalmazta meg magát, függetlenként, társadalmi és esztétikai kísérletekre nyitottan működött. Az ÖIL és az új diszciplína ezért képzelhette el a világirodalmat nem hierarchikus, hanem egy sokkal befogadóbb, hálózatszerű, demokratikus szerkezetben, és ezért válhatott a globális irodalmi egyenlőtlenségeket kritikusán szemlélő szakmai fórummá. Az *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok* sajátos formátuma, nem kereskedelmi, a tömegsajtótól idegenkedő megoldásai, függetlenségkeresése, a korban szokatlan nyelvszemlélete és esztétikai kísérletei, a meg nem értettséget büszkén vállaló elit identitása, válogatott, kis munkatársi és olvasói közössége egyaránt arra mutatnak, hogy az első nemzetközi komparatistikai folyóirat egyben az egyik első modernista kis folyóirat is volt. Alapítói, szerkesztői és munkatársai nem csupán az irodalomtudomány új területét próbálják belakni, hanem ezáltal magának a kis folyóiratnak mint még nem létező, nem bevett folyóirattípusnak, médiumnak is az első kitalálói, használói, alakítói között vannak a globális modernizmusban. A szimbolizmusához vagy a különféle avantgárd

kísérletező folyóiratokhoz hasonlóan a folyóirat és típusa itt sem pusztán eszköz vagy esetleges körülmény. Ha ugyanis képesek vagyunk kis folyóiratként értelmezni, egyértelműen látható, hogy az *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok* – a kis folyóirat számos későbbi változatával együtt – és a korai összehasonlító irodalomtudomány mint az irodalmi gondolkodás radikálisan új, kísérletező formája az irodalmi és művészeti modernizmusok globális forradalmának a szervező és fontos része a 19. század végén és a 20. század első felében.

■ JEGYZETEK

1. Hugo von Meltzl: *II. Oszkár király-székely költeményei. Adalék az összehasonlító lírikához. Különnyomat az ÖIL III. kötetéből*, Kolozsvár, 1878. Az *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok* recens nemzetközi újrafelfedezéséről l. David Damrosch, *Global Regionalism*, *European Review* 2007/1. 135–143.
2. Az *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapokról* – angol és magyar nyelvű monográfiám előtanulmányaiaként – az utóbbi időszakban több elemzést jelentettem meg. A legfrissebbek: *The Glocality of the Acta Comparationis Litterarum Universarum. Local Interpretations of Educational Freedom, Coercive Innovation and Comparative Literature*. *Hungarian Studies Yearbook* 2020. 60–74.; *International Exhibitions, Literary Capitalism, and the Emergence of Comparative Literature*, *Journal of World Literature* 2022/3. 332–347.
3. A „kis folyóirat” szakmai problémáját nemrégiben egy korábbi írásomban vezettem be a magyar irodalomtörténeti kutatásba, ez részletesebben és elvszerűen körülírja a kérdést: *Irodalmi kalózkodás, iparlovagok, üzérek. A negatív érzelmek szerepe a magyar irodalmi kapitalizmus korai történetében*. *Irodalomismeret* 2022. 1. sz. 21–45.
4. Ezra Pound: *Small magazines*. *English Journal* 1930. november, 689–704.
5. Ennek részletes elemzését vö. T. Szabó: i. m. 2022.
6. Farnos Dezső: *Kritikai észrevétel Petőfi eltűnésének irodalmához*. Az *Acta Comparationis* költéségén. Kolozsvár, Márton K. Stein J. Egyetemi Könyvtárusoknál, 1889.
7. *ÖIL* 1879/45. 73–79.
8. Uo. 73.
9. Ennek a részletkérdéseire l. korábbi írásomat: *The Subversive Politics of Multilingualism in the First International Journal of Comparative Literary Studies*. In: Benert Britta (dir.): *Paradoxes du plurilinguisme littéraire 1900: réflexions théoriques et études de cas*. Bruxelles, Peter Lang, 2015. 229–250.
10. *ACLU* 1880/7–8. 118.
11. A globális regionalizmus különleges szerepére a modernségben l. Núñez Seixas–Storm Eric (eds.): *Regionalism and Modern Europe: Identity Construction and Movements from 1890 to the Present Day*. Bloomsbury, London, 2018.
12. *ÖIL* 1877/12. 249–250.
13. Erről l. részletesen korábbi tanulmányomat: *Frédéric Mistral és az Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok. Egy kapcsolat története és miéértjei*, *Korunk* 2019/11. 3–11.
14. *ACLU* 1884/3–4. 19–20.
15. Például sok tekintetben így tett még a kelet-európai folyóiratokat viszonylag jól lefedő, úttörő *The Oxford Critical Cultural History of Modernist Magazines* is, amely kétségkívül a modernizmus globális folyóiratkultúrájának az egyik legjobb összefoglalása ebben a pillanatban.